

ESTANISLAO FERNÁNDEZ DE LA CIGOÑA: UNHA VIDA AXITADA

Por: Fernando Alonso Romero

Pedíronme que escriba para a revista AUNIOS un sucinto artigo sobre Estanislao Fernández de la Cigoña Núñez, admirado amigo ao que coñezo dende fai moitos anos. Non me resulta nada fácil falar sobre el no reducido espazo dunhas breves páxinas pois a vida de Estanislao está tan chea de traballos e de episodios persoais que se necesitaría todo un libro para contala. O primeiro que sabemos sobre el é que naceu en Vigo o 31 de xullo de 1941, fillo de Farruco Serra, periodista de *El Pueblo Gallego*, e de Josefina Núñez Saavedra, a súa vez filla do empresario Estanislao Núñez Barrios, que fora asasinado en Vigo durante a Guerra Civil de 1936.

A infancia de Estanislao transcorreu pois nunha época histórica moi trágica na que en España se sufrían as consecuencias desa Guerra fratricida e da Segunda Guerra Mundial, que causaron enormes dificultades e problemas aos sobrevivintes. Situación que no caso da familia de Estanislao agravouse máis cando sendo este aínda moi neno, faleceu o seu pai. Doloroso episodio que determinou que Estanislao tivera que continuar a súa formación xuvenil en Madrid, no *Colegio Institución San Isidro* para Orfos de Periodistas. Estudou Náutica na *Escuela Superior de la Marina Civil de Barcelona*. Posteriormente, en 1969, licenciouse na *Facultat Náutica de Barcelona* co título de *Piloto de la Marina Mercante*. Ostentando ese cargo navegou durante oito anos en diferentes buques polo océano Atlántico e polo Mediterráneo, ocupando a bordo varios cargos de responsabilidade profesional como, por exemplo, en 1972 no transatlántico español *Begoña*, que anteriormente fora un navío norteamericano construído en Baltimore para o transporte de tropas da Segunda Guerra Mundial. Probablemente Estanislao, como oficial que foi nese buque, tivo que facer fronte ás deficiencias e deterioros que sufría esa embarcación, dadas as súas características moi básicas e a súa antigüidade. Seino ben pois máis dunha vez naveguei nel como pasaxeiro rumbo a Inglaterra. Sen embargo naqueles tempos a verdadeira vocación de Estanislao xa non era a de mariño mercante, pois tras numerosas navegacións e arribadas a distintos países, a súa principal inquietude foise decantando polo coñecemento do medio mariño e o do mundo animal; non soamente dos que habitan na auga, senón tamén dos que viaxan polo ceo, como as gaivotas, os cormoráns e outras aves migratorias nas que, como futuro experto naturalista que chegaría a ser, fixábase nos seus voos con mirada de ornitólogo, pero tamén de avezado mariño, que emulaba aos antigos nautas cando recorrían a elas para coñecer os seus rumbos e averiguar así a dirección da costa.

A atracción que sentía Estanislao polas aves e polo coñecemento do mundo animal en xeral viña de moi atrás: dos tempos nos que sendo aínda moi neno soia pasar os veráns no pazo familiar de Vilanova Dorneá (Boimorto, A Coruña). Acostumaba a levantarse moi cedo estimulado pola paixón que de forma innata o levaba a percorrer os campos e os montes das proximidades para contemplar a natureza e somerxer a súa imaxinación infantil nese mundo aínda ignoto para el dada a súa corta idade. Pero esforzábase por encontrar niños para ver o comportamento das aves así como de outros animais cos que se atopaba durante os seus solitarios paseos matutinos. Tan poderosa era esa atracción natural cara ao medio ambiente que ata incluso levaba consigo un caderno de notas, no que non soamente intentaba debuxar aos animais que vía, senón que tamén procuraba informarse sobre as súas características máis significativas e os nomes que tiñan en galego e en español. Aspectos que son dignos de resaltar pois na biblioteca que tiñan os seus pais non había libros específicos sobre o mundo animal. Así foi como se foi xestando en Estanislao esa paixón pola ornitología, inclinación natural por unha ciencia que, co paso do tempo, foise desviando tamén cara a outros campos de investigación como a etnografía, a historia e a arqueoloxía. Basta con botar unha mirada á sorprendente lista de obras publicadas: máis de 100 libros e centos de artigos, para comprender a sólida formación non só biolóxica, senón

Estanislao é unha referencia obrigada non soamente no campo da natureza como tamén na etnografía, cando se trata de cruceiros e petos de ánimas de Galicia

HOMENAXE A: Estanislao Fernández de la Cigoña Núñez

tamén interdisciplinar que posúe este destacado investigador galego, o cal, ademais, é un excelente divulgador de moitos aspectos da cultura e do medio ambiente galego; como así se sinala na solapa do seu libro *Excursións polas furnas e covas de Galicia*: “*Estanislao Fernández de la Cigoña ten o mérito indiscutible de conseguir achega-los traballos científicos ó público en xeral, convertendo os datos que aporta na base dun relato sempre interesante, nos que se mesturan variadísimas informacións que á vez que o enriquecen, entreteñen e instrúen.*”

Do fascinante percorrido que fai sobre variados temas da natureza galega queda constancia nos numerosos artigos que publicou en revistas e nos periódicos de Galicia; así como tamén nas actividades culturais que realizou no Departamento de Cultura do Concello de Ponteareas e nas asociacións e entidades conservacionistas que fundou ou colaborou como asesor, alcanzando no ano 2002 o nomeamento de membro do Consello Galego do Medio Ambiente da Xunta de Galicia. Os seus inxentes traballos serviron tamén para que as novas xeracións se interesen polo estudo, a difusión e a defensa da natureza galega.

No campo da natureza realizou traballos que hoxe en día seguen sendo únicos e sorprendentes pola súa dificultade e envergadura. E soamente voume a referir a dous deles: ao censo de colonias de paíño europeo *Hydrobates pelagicus* realizado nos illotes máis inaccesibles da nosa costa, aos que accedeu nunha simple piragua poñendo a súa vida moitas veces en perigo ou ao censo de niños de avión común *Delichon urbica* en toda Galicia, concello por concello.

Estanislao, debo dicilo, é unha persoa excepcional que se preocupa por coñecer as características dos animais que describe, que non son fáciles de percibir sen a especialización que posúe e o tesón que pon en conseguila pois, antes de redactar un traballo investiga en numerosas fontes de información. Ademais preocúpase tamén de falar cos veciños dos lugares que visita para recoller as súas versións sobre os animais e as plantas que estuda ou sobre os diferentes temas etnográficos aos que tamén dedicou un gran esforzo, como podemos ver nas súas publicacións sobre *Cruces e Cruceiros de ánimas de Galicia*, *Esmoleiros e petos de ánimas*, *O poder das pedras*, *As construcións primitivas dos pastores galegos*, *As campás de Galicia*, etc. etc. A enorme e variedade actividade cultural realizada por Estanislao Fernández de la Cigoña Núñez en Galicia ao longo da súa vida foi recoñecida por varios nomeamentos, mencións honoríficas e premios; entre os que destacan os seguintes: no ano 1997 concedéuselle o *Premio de Investigación Xesús Taboada Chivite* polo seu labor etnográfico. No ano 2004, a Universidade Miñota de Portugal hónrralle coa *Comenda ao Mérito Cultural*. O 25 de xullo do ano 2005 o Presidente galego condecorouno coa *Medalla de Galicia*, outorgada pola Xunta de Galicia.

Todos eles son merecidos premios e distincións concedidos polo seu labor investigador e cultural; aos que hai que unir os seus nomeamentos como membro de varias asociacións e entidades científicas conservacionistas e sociais de España e Portugal.

No ano 1986 publicou o seu primeiro libro baixo o título de *Islas Cíes*, parque natural de Galicia, que representa unha verdadeira chamada de atención sobre a rica importancia biolóxica e histórica das illas galegas. Escribiuno en español, a súa lingua materna, pero a grande maioría dos seus traballos escribiunos en galego. Posteriormente, atraído pola beleza e interese científico das Cíes, Estanislao, como di no seu libro *Cíes e Ons. La ruta de las islas* (1991, pág. 149), decidiu envorcar o seu interese pola historia natural e humana de outras illas galegas, sobre todo en Ons, Sálvora e Onza, pois sobre elas, segundo Manuel Villaverde Fernández, presidente da “Asociación Galega para a Cultura e a Ecoloxía”: *resulta difícil que algo escape a la visión de Estanis, y que posiblemente no exista en Galicia nadie que conozca mejor los secretos de las islas*. Para Estanislao a observación e o estudo das illas galegas é como contemplar o mundo no que vivimos pero a pequena escala. Como especialista en ciencias naturais, Estanislao sabe que a vida nas illas, como en calquera outro lugar da Terra, está sometida tanto a fenómenos naturais como producidos polos seres humanos, que se encadean mutuamente nun drama perpetuo de consecuencias que repercuten en todos os seres vivos,

Impartiu centos de conferencias e ten participado en numerosas xornadas, seminarios e congresos en universidades, asociación, centros culturais, etc. Na foto o 22 de outubro de 2022 presentando o libro *Reloxos monumentais, de sol e campás do Concello de Covelo*

HOMENAXE A: Estanislao Fernández de la Cigoña Núñez

e que unhas veces nos enchen de alegría e outras de tristezas; como os períodos históricos de *mera subsistencia que durante mucho tiempo fue la forma de vida de los isleños*, pois transcorreron nun ambiente de penurias e dificultades para sobrevivir (Cíes y Ons, 1991, 149). *Los nativos, al fin de cuentas, formaban un grupo social cerrado, prácticamente hermético, donde hombres y mujeres se casaban entre ellos y no abandonaban casi nunca el pequeño territorio que no tenía otros límites que el propio mar* (Cíes y Ons, 1991, 128). E en Ons *se desarrolló una comunidad humana con características singulares que asombró a etnógrafos y historiadores* (Cíes y Ons, 1991, pág. 8). Tiveron que pasar moitos anos ata que o progreso e o benestar chegaron á Illa de Ons. Foi entón cando os insulares comezaron a construír novas casas, principalmente en Bueu e Portonovo. E foi entón tamén cando algúns puideron dispoñer de modernos e potentes barcos cos que seguir explotando os ricos caladoiros de Ons, abundantes en polbos e noutras especies mariñas. De tal maneira que as condicións de vida na próxima costa do Continente comezaron a ser máis atractivas que as das austeras vivendas que tiñan na illa de Ons. O que en certo modo contribuíu á súa despoboación estacional.

Estanislao é consciente de que o problema no mundo dos seres vivos redúcese a comer sen ser comido e soamente os superpredadores libéranse desta suprema angustia que fixo posible non obstante a evolución das especies ao longo do tempo (Cíes y Ons, 1991, páxs. 150,170). Quizais esa visión darwiniana, segundo a cal a supervivencia dos seres vivos débese a un proceso de evolución natural, fora a que determinou a comparación que fai Estanislao da Illa de Ons cunha balea. *Siempre comparé estas islas* (refírese a Ons e Onza) *con una ballena gigante. La cabeza estaría en el norte, en el Sentulo, el cuerpo sería la isla entera; la cola: Onza. Ballena eternamente varada donde los siglos modelaron con la ayuda del viento, del mar y de la lluvia, su propia figura.* (Cíes y Ons. *La ruta de las islas*. 1991, pág. 97). Estanislao sabe, e así o di, que *la isla de Ons está a mitad de camino entre Cíes y Sálvora* (Cíes y Ons, 1991, pág. 98). E sabe tamén que polas proximidades dese arquipélago adoitaban pasar baleas e golfinhos das nosas augas. Deses xigantescos animais fala tamén no seu libro *Os cabaleiros do mar* (1990). Dos seres vivos que estiveron a punto de ser exterminados como consecuencia dos designios destas leis darwinianas que din que soamente sobrevivan os máis fortes. Afortunadamente neste caso non se cumpriron pois a ironía do destino fixo que os último baleeiros da empresa Massó que actuaban nas costas de Galicia, foran afundidos e transformados en viveiros; contribuíndo así ao aumento da riqueza dos bancos de peixes (Cíes y Ons, 1991, 188), Naqueles próximos tempos da entón aínda vixente cacería de baleas, ás veces chegaba ás praias de Galicia algún cachalote morto, que atraía a atención de Estanislao pois, en canto se decatara, acudía rapidamente para examinalo. No seu libro *Illas de Ons e Sálvora: historia natural e humana*. (1989, 182), mostra unha foto realizada o 30 de decembro de 1982, na que se lle ve acompañado de Javier Castroviejo Bolivar, por entón Director do Parque Nacional de Doñana, inspeccionando os restos dun cachalote aparecido na praia de Nerga (Cangas do Morrazo). Pero esa innata actividade investigadora de Estanislao, posuía tamén o seu lado ecoloxista de defensa do medio ambiente. Fai xa moitos anos, non recordo exactamente cando, convenceume para que fose, en compañía doutros ecoloxistas, a intentar frustrar coa nosa presenza unha cacería que se programara para exterminar aos poucos lobos que, por entón, aínda quedaban nunha profunda valgada da península do Morrazo. A punto estivemos de ser linchados polos cazadores, que nos rodearon e intentaron intimidar, apuntándonos coas súas escopetas mentres algún descerebrado lanzábanos petardos. Creio recordar que Estanislao acabou no cuarteliño da Garda Civil para denunciar os feitos pois resultou ferido. Ese episodio foi outro exemplo máis que tamén desminte as leis darwinianas, pois neste caso “os máis fortes” non saíron vencedores. E os lobos de Morrazo puideron seguir vivindo durante algún tempo máis nos recónditos e sombríos recunchos daquela fermosa península.

No seu libro *Illas de Ons e Sálvora: historia natural e humana*. (1989, pág. 114) Estanislao fala da existencia na illa de Sálvora dunha capela e dunha fonte do século XVII dedicada a Santa Catalina. O motivo desa advocación, tanto á fonte como á capela, débese aos tremendos temporais que soen aparecer na primavera a finais do mes de abril, en torno á *fiesta de Santa Catalina o 29 dese mes*. Os pescadores referíanse a esas perigosas galernas co nome de *cordonazo de Santa Catalina*. Tamén a principios do outono cando aparecían os primeiros temporais desa estación, os pescadores se precavían fronte aos posibles riscos e comentaban a posibilidade de que se atoparan ao saír ao mar co *cordonazo de San Francisco de Asís*, que soía coincidir coa festa dese Santo o 4 de outubro.

Estou seguro de que Estanislao acórdase máis dunha vez de Santa Catalina e doutros santos e virxes do calendario cristián pois movido pola súa curiosidade investigadora varias veces púso en risco a súa vida, e nalgúns ocasións tamén a dos seus acompañantes. Por exemplo, cando en dúas ou tres ocasións estivo a piques de morrer afogado ao ser arrastrado polas ondas contra as rochas da orella durante as súas numerosas exploracións das furnas de las Cíes e de Ons, como así nolo conta no seu libro *Cíes e Ons. La Ruta de las Islas* (1991, pág. 30) cando intentando ver os niños

HOMENAXE A: Estanislao Fernández de la Cigoña Núñez

de cormoráns do interior da furna Rego da Fonte, na Illa de Onza, non morreu de milagre, a pesar de que o suceso non ocorreu nin durante o *cordónazo* de Santa Catalina nin o de San Francisco. A dificultade principal coa que se atopaba durante os seus intentos por ver o interior das furnas, radicaba en que era necesario entrar nadando expoñéndose á circunstancia *de unas olas que penetran con enorme fuerza, arrastran al visitante hasta el fondo de la furna, donde debe inmediatamente ponerse a salvo, para no salir dando tumbos por encima de las piedras con la ola que se bate en retirada*. De todas as furnas que explorou Estanislao, a chamada “Burato do Inferno” da Illa de Ons é a máis misteriosa polo nome e a traza que ten (*Cies y Ons*, 1991, páx. 156). E co fin de desentrañar os seus misterios penetraron a nado nela: el, que entón tiña case 50 anos, e un amigo, estudante de empresariais chamado Jesús Morales López, conseguindo con iso o que Estanislao di *que durante años, jamás me atreví a realizar; entrar a nado en el “Burato do Inferno”*. *Cuando lo contamos en el bar “Casa Checho” nadie lo creyó. Aquello no era fácil, los nativos lo sabían, y contarlo, después, menos aún. Para mi se convirtió en una fecha inolvidable. A partir de ahora las islas de Ons tenían un secreto menos que contar* (*Cies y Ons*, 1991, 159). Efectivamente, pois os seus coñecementos de ornitólogo e de etnógrafo axudáronlle a descubrir que o nome de Burato do Inferno determinouno a existencia de niños de arao común (*Uria aalge*) no interior desa furna, pois *fueron los roncós sonidos de estas aves marinas acrecentados y deformados por los ecos profundos de la cueva los que hacían suponer a los que se acercaban a ella, que del fondo, más allá de la propia tierra, llegaban los alaridos de las almas pecadoras que sufrían eternamente los rigores del Infierno*. (*Cies y Ons*, 1991, 156). Tamén foi Estanislao ao que debemos que poidamos coñecer máis datos sobre a Santa Compañía de Ons e de Sálvora, sobre cuxa existencia eu recollera as primeiras testemuñas no ano 1978, pero sen poder aclarar o misterioso procedemento ao que a Compañía recorría para poder trasladarse dende Sálvora ao illote de Noro, fronte dita Illa. Foi no ano 1988 cando Estanislao, falando cun mariñeiro chamado Manuel Álvarez, enterouse de que a Santa Compañía podía saír voando dende a illa de Sálvora rumbo ao illote de Noro, grazas a que os seus compoñentes transformábanse en aves con só pronunciar a berros a expresión: *Dios en ave!* (*Cies y Ons*, 1991, 130).

O seu afán por ver os niños das aves púxoo tamén varias veces en risco de morrer, como o día no que estaba escalando un perigoso cantil preto da chamada *Furna das Pombas Bravías* de 40 metros de altura (*Cies y Ons*, 1991, 175), estivo a punto de ser conmemorado cunha cruz, semellante ás numerosas cruces que el estudou e describiu no seu libro *Cruces mariñas e de mala morte das costas galegas* (1990) e, como consecuencia, este querido, admirado e intrépido investigador se nos iría ao mundo da Santa Compañía de Ons. Afortunadamente iso non ocorreu e hoxe Estanislao goza dunha merecida e tranquila vida de xubilado, pero continúa mantendo a súa actividade de investigador, escribindo sobre os temas que sempre lle atraeron, intentando penetrar nos misterios da natureza galega coa mesma poderosa decisión coa que se di tradicionalmente que se aprende a rezar: *quen queira saber rezar que vaia ao mar*, di o aforismo galego. Estanislao foi moitas veces ao mar. Seguramente, máis dunha vez: quizais no interior dunha cova, quizais entre as ondas do mar, sentira esa experiencia transcendental que nos leva a contemplar o Universo cunha visión máis profunda que a que nos ofrece a sabedoría darwiniana.

Percorrendo a “Ruta del Mar de Arousa y Río Ulla” camiño de Santiago esta vez en barco e non na piragua como outras veces